

علائم و نشانه‌ها در کتابخانه به ویژه کتابخانه‌های کودک و نوجوان

فرامرز هنروران

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

مقدمه

هدف کلی خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان و نوجوانان آن است که همه کودکان از نخستین روزی که با تصاویر و کلمات آشنا می‌شوند تا هنگامی که خدمات عادی کتابخانه‌های بزرگسالان پاسخگوی نیاز آنان است، به آسانی به کتب و سایر مواد کتابخانه‌ای دسترسی پیدا کنند^۱ و از آنجا که راهنمایی در این کتابخانه‌ها یکی از ارکان مهم به شمار می‌آید باید به آن توجه بیشتری کرد. این راهنمایی‌ها از چهار طریق می‌تواند انجام گیرد: کلامی، نوشتاری، تصویری یا ترکیبی از دو نوع آخر. ولی از این رو که کودکان در سالهای اولیه دبستان از قدرت اندکی در خواندن و بیان خواسته‌های خویش برخوردارند، در این حالت وجود تابلوها و علائم تصویری و یا تصویری نوشتاری می‌تواند کمک مؤثری در راهنمایی او، از لحاظ جهت‌یابی در کتابخانه، یا از جهت پیدا کردن موضوع مورد نظر خود در بین مواد مختلف کتابخانه‌ای (کتاب، نوار صوتی، نوار ویدئویی) و امثال آن باشد.

نوشته حاضر به مسئله فوق و بررسی آن در میان اعضای کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان تهران می‌پردازد که تعداد آنها به ۳۱ باب می‌رسد.

جامعه مورد بررسی گروه سنی ۹ تا ۱۳ را در بر می‌گیرد.

آنچه در اینجا قابل ذکر است آن است که کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان ما هنوز جای بایسته و شایسته خود را در میان اولیاء و مسئولان آموزشی و تربیتی کشور نیافته و همین عدم توجه که به این نوع کتابخانه‌ها چه از لحاظ تعداد و غنای

مجموعه و چه از لحاظ فضای اختصاص یافته، موجب شده است که این کتابخانه‌ها در حد پائین‌تری از استاندارد جهانی باشند که این محدودیتها خود تأثیر به‌سزایی در استفاده از تابلوهای مختلف راهنمایی‌کننده و موضوع دهنده به کتابها که موجب ایجاد فضای آرامش بخش به کودکان و نوجوانان می‌شود دارد. زیرا با وجود چنین علائمی اعضای این کتابخانه‌ها دیگر نیازی به سئوالات مکرر از کتابداران کتابخانه‌ها که اکثراً رغبتی به جواب دادن ندارند، احساس نمی‌کنند و از گشتن در لایبالی قفسه‌ها و کتابها تا رسیدن به موضوع و کتاب مورد علاقه خود بی‌نیاز می‌شوند. مراحلی که در انجام این تحقیق صورت گرفته عبارتند از:

۱. بررسی کلی در تنوع و تعداد کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان تهران.

۲. پرسش از اعضا این کتابخانه‌ها از طریق پرسشنامه‌ای مصور و حضوری (پرسشنامه پیوست)

در مورد سابقه تحقیقاتی مشابه در این مورد خاص باید گفت که با مراجعه به منابع گوناگون و کارشناسان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوان در این خصوص معلوم شد که چنین تحقیقی تاکنون در ایران صورت نگرفته است و حتی در اساسنامه کانون و ضوابط آن نیز سخنی از وجود این گونه علائم و استفاده از آنها نرفته است.

از علائم تازبان، از زبان تا علائم

بشر از دیرباز راههای مختلفی را برای برقراری ارتباط با محیط و افراد پیرامون و دور از دسترس را تجربه کرده است. راههایی که برای ایجاد ارتباط وجود دارد بسیار متنوع است، ولی کلاً آنها را به سه دسته عمده آوایی، دیداری و نوشتاری تقسیم می‌کنند که هر کدام از آنها در ترکیب با دیگری و یا همه در ترکیب با هم به ارتباط معنایی گسترده‌تر، جامع‌تر و والاتری را پدید می‌آورند تا انتقال پیام را مؤثرتر سازند.

ارتباط آوایی که ارتباط زبانی نوعی پیشرفته از آن است نسبت به ارتباط غیر زبانی از سابقه‌ای بسیار کمتر و ارتباط نوشتاری - منظور خط در شکل آوانگاری آن - از هر دوی آنها از قدمت کمتری برخوردار است.

ارتباط غیر زبانی در تمامی جانوران وجود دارد و موجب شده است جانوران بتوانند در بعضی موارد جامعه پیچیده‌ای را پدید آورند. از انواع ارتباط غیر زبانی ایماءها و اشاره‌ها را می‌توان از گروه دیداری نام برد و آنها را می‌توان به چند صورت طبقه‌بندی کرد. بر پایه یکی از طبقه‌بندی‌ها سازگارکننده‌ها^۲ حرکاتی هستند که حداقل به فرد کمک می‌کنند تا با محیط سازگار شود. لمس کردن نمونه‌ای از این نوع حرکات است. تنظیم‌کننده‌ها^۳ حرکاتی هستند که جریان گفت‌وگو یا تماس میان دو تن را هدایت می‌کنند. برای مثال اشاره‌های سر و چشم برای تشویق‌گوینده به ادامه صحبت یا به نشانه تمایل به قطع صحبت به کار می‌رود. گفت‌وگو بدون اشاره‌های تنظیم‌گر می‌تواند نشانه‌ای منفی باشد. مثل وقتی که کسی در برابر چیزی که به او گفته می‌شود هیچ واکنشی نشان نمی‌دهد. تصویرگرها^۴ حرکاتی هستند که به پیشبرد، ایجاد وقفه و توضیح گفت و گو کمک می‌کند.^۵ در رده‌های فرعی‌تر تصویرگرها را می‌توان به تصویرنگارها^۶ که چیزی را خلاصه یا تصویر می‌کنند و اندیشه‌نگارها که جریان اندیشه‌ای را دنبال می‌کنند اشاره کرد. البته این نوع ایجاد ارتباط از نوع ارتباطات غیر زبانی و حرکتی است که قابلیت خود را در بیشتر زمینه‌ها نسبت به سایر راههای ارتباطی نشان داده است، به طور مثال، در پستاندارانی که در رده پائین‌تری از انسان از لحاظ هوشی قرار دارند، قابلیت‌های این طریقه مشخص شده در آمریکا دو میمون با نامهای "واشو" و "سارا" مورد آزمایش قرار گرفته و "واشو" موفق به یادگیری "زبان علائم آمریکایی"^۷ که نوعی

اهمیت علائم و نشانه‌های تصویری

اولین تجربه آموزنده یک طفل، کسب آگاهی بوسیله حس لامسه است. البته نوزاد فقط از طریق لمس کردن یا دست زدن به اشیاء نیست که درک خود را از محیط اطرافش بالا می‌برد، او از راه بویدن و چشیدن اجسام نیز به این کار می‌پردازد. به تدریج حس بینایی و درک تصویر نیز به کمک حواس نامبرده می‌آید و چیزی نمی‌گذرد که این حس از اهمیت درجه اول برخوردار می‌شود. حس بینایی عبات است از توانایی تشخیص و فهم بصری پدیده‌های موجود در محیط و نیروهایی که تأثیری عاطفی بر بیننده می‌گذارند. ما تقریباً از اولین برخورد خود با جهان برای نظم بخشیدن به نیازها، میله‌ها و هراس‌هایمان به نحوه دیدن و چشم خود وابستگی شدید پیدا می‌کنیم. برای کسی که به طور طبیعی می‌تواند بیند این کار مستلزم صرف نیروی بسیار کم است، زیرا مکانیسم فیزیولوژیکی دیدن در سلسله اعصاب بدن انسان دارای عملی خودکار است. عمل دیدن با صرف مقدار ناچیزی انرژی میزان عظیمی از اطلاعات و اخبار را از راه‌های مختلف در اختیارمان می‌گذارد. این عمل بسیار سریع انجام می‌شود و همه چیز را به صورتی جامع از نظر می‌گذراند که هم تحلیلی است و هم ترکیبی همان گونه که ذکر شد، حس بینایی هنگام فعالیت به انرژی ناچیزی احتیاج دارد و تقریباً با سرعت نور عمل می‌کند و در همان حال به ذهنمان اجازه دریافت و ضبط بی‌نهایت خبر را در زمانی بس کوتاه‌تر از ثانیه می‌دهد. و این برتری‌ها میل و رغبت زیاد انسان نسبت به یک پیام بصری را آشکار می‌سازد. ما به علت‌های گوناگون همواره می‌خواهیم دانش و معارف خود را با شواهد بصری تقویت کنیم. مهم‌ترین دلیل برای این تمایل همان صریح و مستقیم بودن تصاویر یا پیام‌های بصری و در نتیجه نزدیکی و الفت آنها با تجربیات واقعی است، و این همان چیزی است که سالهاست مورد توجه اربابان تعلیم و تربیت قرار گرفته و هرروزه به اهمیت تصاویر و آموزش بصری افزوده می‌گردد. همه کتابهای آموزش زبان از تصویر بهره می‌برند، زیرا که قدرت تصویر بسیار بالاتر و بیشتر از هرگونه نوشته یا کلام است. اکثر راهنماها و برگه‌هایی که به همراه دستگاه‌های مختلف جهت نشان دادن طرز استفاده از آن تهیه گردیده همراه با تصویر است، و هرکسی بدون آنکه نیاز به خواندن یا دانستن زبان آن راهنما

زبان ارتباطی با انگشتان دست و بازوهاست، شده است و قادر به بیان جمله‌های دو کلمه‌ای به این زبان شده است.^۸ روش‌های دیگری که جزو روش‌های دیداری است روش‌های تصویری است که روش‌های نوشتاری نوع به رمز در آورده آن است. غارنگاریهای^۹ عصر پارینه سنگی را می‌توان کوششی برای انتقال اندیشه‌ها دانست. ارتباط از راه تصاویر از ویژگی‌های رایج جامعه‌های ابتدایی است. از غارنگاری تا تصویرنگاری^{۱۰} فقط گام کوتاهی فاصله وجود دارد. برای مثال در این گام کوتاه است که علامت دایره می‌تواند نشانه خورشید باشد. پیشرفت بعدی را می‌توان اندیشه‌نگاری دانست که همین پیشرفت موجب ایجاد خط به شکل‌های اولیه و در آخر به شکل امروزی آن شد.

تصویرنگارها یا پیکتوگرام‌های اولیه حدود سه‌هزار سال قبل از میلاد منشاء گرفته و اگرچه نمی‌توان شروع دقیق آن‌را تعیین کرد، ولی آغاز آن را از قدیمی‌ترین دوران پارینه سنگی حدس می‌زنند که اگر بر صخره‌ها کشیده و یا رنگ شده باشد آن را پتروگرام^{۱۱} و اگر کشنده شده یا برجسته باشد به آن پتروگلیف^{۱۲} گفته می‌شود. البته در اکثر مواقع فهم و یا تفسیر پیکتوگرام‌ها مشکل است، زیرا بخشی از نظام قراردادی بین یک قبیله برای ارتباط بوده، ولی در تحول وقتی این سبک به سوی استفاده از سبک‌هایی برای نمایش افکار درآمد فهم و درک آن ساده‌تر گردیده است. نوشته‌های هیروگلیف^{۱۳} همچون اعقاب خود از تصاویر بهره می‌برند این تفاوت که به سمت خط ترکیبی پیشرفته بود و می‌کشید که تصاویر را در زنجیره‌ای مرتبط نمایش دهد تا بتواند داستانی را تعریف کند یا به بیان ترانه‌ها و شعرهایی پردازد، ولی بری رسیدن به این هدف رابطه بین شیء نقاشی شده و نام آن و یا مفهوم نقاشی با آنچه از آن مراد بوده کم‌رنگ می‌شد. هیروگلیف دارای علائمی بود که مصمت‌ها را می‌توان با آن بیان کرد، ولی آنها از این علائم که خود نوعی الفبا بوده تا جایی که امکان داشت استفاده نمی‌کردند.^{۱۴}

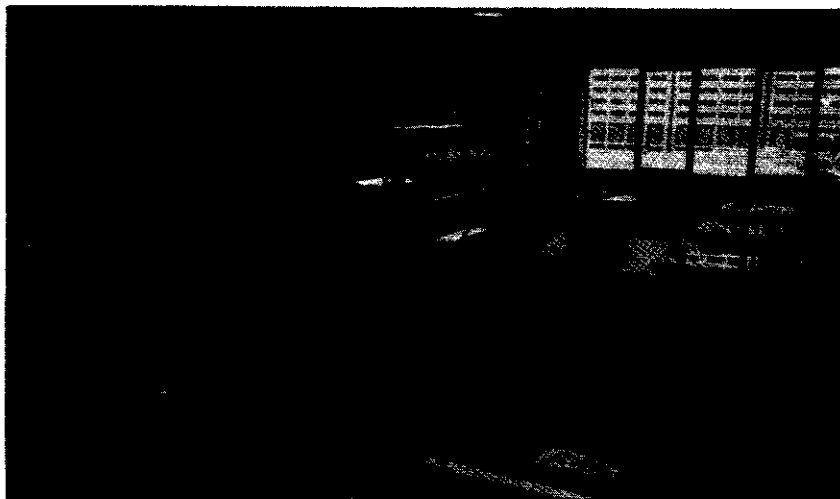
در دنبال کردن سیر تحولات به اندیشه نگارها^{۱۵} می‌رسیم که نوشته‌هایی است غیرالفبایی که از نمادهای تصویری استفاده می‌کند، ولی از بیان تصویری برخوردار نیست. از این قسم می‌توان در سطح متکاملش از خط چینی نام برد. در این خط هر نشانه مبین واژه‌ای کامل است.

داشته باشد (البته در صورتی که این تصاویر با دقت و توجه انتخاب و طراحی شده باشند) قادر به بهره‌برداری از آن دستگاه یا وسیله خاص خواهد بود.

کلیه اخبار و اطلاعاتی را که ما به صورت تصویری دریافت می‌کنیم (که آن را باید ارتباط بصری نامید) به سه نوع کاملاً متمایز از یکدیگر تفکیک می‌گردد: نخست اخبار بصری که به صورت سیستم نمادها و یا صور رمزی گوناگون هستند، دوم اخبار بصری که به صوت بازنمایی یا شبیه‌سازی از محیط خارج را دارند که در نقاشی و عکاسی امثال آن ظاهر می‌شوند و سوم آنهایی که انتزاعی هستند که در واقع زیرساخت هر نوع تصویری از این جنبه انتزاعی برخوردار است.^{۱۶}

نمادها در واقع علائم یا رمزهای هستند و به تنهایی دنیای

وسیمی را تشکیل می‌دهند. این رمزهای بصری برای نشان دادن حرکات و افعال و جهات مختلف به کار می‌روند، یا به عنوان علائم مشخصه سازمانها و تشکیلات گوناگون اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرند. نمادها دارای انواع بسیاری هستند. نمادهایی که جزئیات در آنها حفظ شده و در واقع شبیه به بعضی اشیاء و پدیده‌های جهان موجود هستند و نیز نمادهایی که کاملاً انتزاعی و به خودی خود فاقد هرگونه خبر هستند. معنای نمادهای کاملاً انتزاعی را باید همچون زبان آموخت.

نوع دوم ساختهای بصری، صورت بازنمایی یا شبیه‌سازی از دنیای خارج است. این نوع آگاهی به وسیله تصویر ناشی از تجربیات مستقیم ما از واقعیت است که می‌تواند از

محسوسات ظاهری فراتر رود. افراد، بسیاری از چیزهایی را که شخصاً قادر به لمس یا تجربه مستقیم آن نیستند از طریق این گونه تصاویر و شکلها و مثالها می‌آموزند. البته توضیحات کلامی تاحدودی در شناساندن پدیده‌ها مؤثرند ولی تصویر دارای کیفیت دیگری است، زیرا بیننده را بی‌وقفه از شکل ظاهر هرچیز مطلع می‌سازد، و حال آنکه فهماندن مطالب از طریق کلام که در واقع یک سیستم تبدیل به رمز شده است، مخاطب را ملزم می‌سازد که به نوبه خود برای درک معنای آنچه بیان شده به طور ذهنی کلام را رمز گشایی کند. و این امر موجب تأخیر در درک مطلب می‌شود. خلاصه آنکه گاهی برای فهمیدن کار یک پدیده دیدن آن و یا دیدن تصویری از آن کافی است. درک اهمیت این موضوع فقط برای آموزش و یادگیری نیست، بلکه کلاً برای آن است که بدانیم نزدیکترین چیز به واقعیت برای ما این نوع تصاویر است. از این روست که ما به چشمان خود اطمینان داریم و به آن وابسته‌ایم.

آخرین نوع از شکل‌های بصری که شاید از همه مشکل‌تر باشد در واقع زیرساخت و ترکیب بندی ساده و اولیه یا انتزاعی پیامهای بصری است، و به عبارت دیگر پیامهای خالص بصری است. هر چیزی را که می‌بینیم و یا طرح آن را ترسیم می‌کنیم از عناصر بصری اولیه و نیروهایی که بر حس بینایی ما اثر می‌گذارند تشکیل یافته است که مانند اسکلت‌بندی زیرین آن است. این عناصر و نیروها معنا و محتوی تصویر است.^{۱۷}

علائمتها و نشانها جزو دو دسته اول این نوع شکل‌های بصری هستند. این علائم که کارشان به‌طور عمده جلب توجه بیننده به موضوع خاص یا ارائه جهت خاصی است، هدفش ارتباط بلافاصله با بیننده در جهت آگاهی بخشیدن به او است زیرا با آن که در بعضی از موارد به نمادهایی شباهت دارند، ولی در اکثر موارد از سادگی بسیار برخوردارند. بعضی حالات قراردادی داشته و شخص باید از مفهوم آن آگاهی داشته باشد، ولی اکثراً درک آنها احتیاج به سابقه ذهنی ندارد.

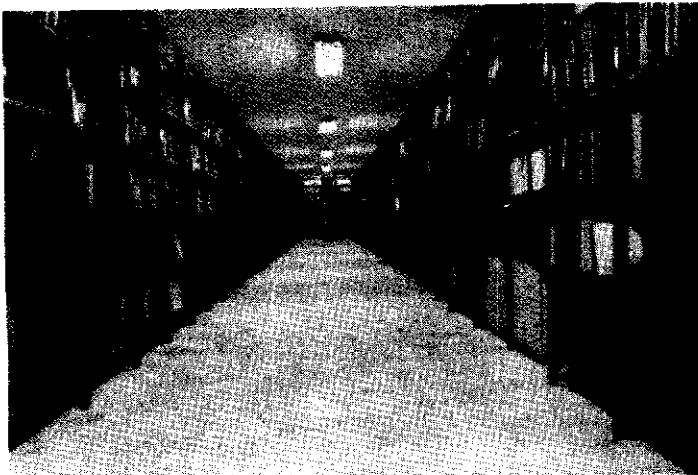
حال، قبل از آشنایی با انواع علائم و نشانها بهتر است به چشم، عضوی که بدون آن این ارتباط بصری وجود ندارد، پردازیم. چشم انسان همچون سایر اعضای حسی او از پیچیدگی فراوانی برخوردار است. چشم انرژی نورانی را از خلال چند قسمت از این عضو که وظیفه‌شان هدایت و تنظیم

سلسله تصمیم‌گیری‌ها دست بزند و او را به مقصود برساند. به طور مثال، شخصی را در نظر بگیرید که در لحظه‌های قبل از پرواز هواپیمایش به فرودگاه برسد. در چنین حالتی علائم و نشانه‌ها نقش بسیار بسیار مهمی به خود می‌گیرند، زیرا هر لحظه برای شخص اهمیت بسیار دارد و در صورتی که این علائم از مشخصات لازم برخوردار نباشند نمی‌توانند وظیفه خود را که راهنمایی آن فرد به پایانه مربوط است ایفا کنند.

هر نظام راهنمایی کننده که مشتمل بر علائم و نشانه‌ها و یا حتی باجه‌های اطلاعاتی است. باید چنان باشد که کارآیی یک نظام راهنمایی کننده به درک حقایق ذیل را داشته باشد:

۱. راهنمایی به جهت راه‌یابی یک روند آگاهی دهنده برای حل مسائل حرکت در فضایی سه بعدی است.
۲. در این راهنمایی، اهداف آموزشی نهفته که مربوط به ترکیب فضاهای سه بعدی وابسته به هم است.
۳. طراحی فیزیکی محیط‌هاست که هر دو مورد فوق الذکر را زیر پوشش قرار می‌دهد.

به هر حال هر نظام راهنمایی کننده چه تصویری و نمادین باشد و چه نوشتاری و یا ترکیب این دو، باید خوانا، برانگیزاننده، و خوش طرح؛ و در کل در ارتباط با سایر علائم و نشانه‌ها، و حاوی اطلاعات مناسب نسبت به محل قرارگیری‌اش باشد. علائم و نشانه‌ها را می‌توان برحسب محل قرارگرفتن آنها به دو دسته خارجی و داخلی تقسیم کرد و منظور از داخلی و خارجی فضای بیرونی و فضای درونی محلی است که این علائم نصب می‌شود (در مورد آن در فصل بعد توضیحات بیشتری خواهد آمد).

نور است گرفته و به بافت عصبی حساس به نور می‌رساند. این بافت، این انرژی را به انرژی الکتریکی تبدیل کرده و به مغز می‌رساند و مغز این علائم را تجزیه و تحلیل کرده و آن را به پیامی قابل فهم تبدیل می‌کند. پس، نور نقشی اساسی را در انتقال پیام بصری بازی می‌کند و این بدین معنی است که این گونه علائم باید در مکانی نصب گردند که از نور کافی برخوردار است و دیگر اینکه میزان این نور نیز نباید به حدی باشد که موجب آزردهی بیش از حد شود. دیگر مسائل مطرحه از این دست قابلیت وضوح و قابلیت خواندن در مورد علائم نوشتاری است. زیرا برحسب تعریفی که از قابلیت خواندن که به واسطه کارل و جیمز کلاوس^{۱۸} شده "قابلیت خواندن کیفیتی است که مشاهده‌گر را قادر می‌سازد تا با مشاهده محتوای اطلاعات که به کمک حروف، اعداد و اشکال در کنار هم آمده‌اند تا لغات، جملات و هرگونه ارتباط معنی‌دار دیگری را بسازند درک نماید" اندازه حروف، تضاد بین زمینه‌ای که حروف بر آن نقش بسته‌اند، رنگ خود حروف و رنگ زمینه عواملی هستند که قابلیت خواندن و توجه را بالا می‌برند. از آن جهت که نمی‌توان افرادی را که از این علائم استفاده می‌کنند در تقسیم بندی خاصی قرار داد باید مسائلی همچون ضعف بینایی و موارد مشابه را در نظر گرفت و اندازه حروف را دو یا سه برابر بزرگتر از حداقل اندازه‌ای کرد که برای افراد با دید عادی لازم است.

در مورد رنگ نیز باید به مسئله کور رنگی بعضی از افراد توجه داشت و رنگها باید به گونه‌ای انتخاب شوند که از تضاد کافی رنگ برخوردار باشند. برای خوانایی بهتر ترکیباتی همچون سیاه بر روی زرد، سبز بر روی سفید، و آبی بر روی سفید بسیار مناسب‌تر از سیاه بر روی آبی، زرد بر روی سفید و آبی بر روی سیاه است.^{۱۹} علائم و نشانه‌های تصویری و نوشتاری را می‌توان از جهات مختلف بررسی کرد، ولی عمده‌ترین اهداف آنها را می‌توان به: جهت‌دهی، تعیین محل، دستورات و هشدارها خلاصه کرد.

وظیفه جهت‌دهی علائم و نشانه‌های تصویری و نوشتاری یکی از با اهمیت‌ترین وظایف است. زیرا موجب: (۱) ایجاد واکنشی نسبت به محیط شده، (۲) باعث ایجاد نقشه‌ای ذهنی در مغز شخص در مورد موقعیت جغرافیایی او می‌شود، (۳) موجب می‌شود که او نسبت به محیطی که در آن است به یک

همان گونه که ذکر گردید علائم و راهنماها را به سه دسته عمده تصویری یا، نوشتاری، و نوشتاری تصویری تقسیم می‌کنند. در مورد علائم نوشتاری توضیح چندانی لازم نیست، زیرا همه با آن برخورد دارند و تنها مسئله مهم در تهیه آنها دقت و توجه به اندازه حروف، فاصله بین کلمات، نوع خط آن است و محتوای آن باید از نظر ترکیب نحوی و صرفی مورد تأمل قرار گرفته و سعی شود که ایجاز در حد مقبول در آن رعایت شده باشد. علائم تصویری اگر به خوبی مورد استفاده قرار گیرد از ارجحیت نسبت به علائم نوشتاری برخوردارند، زیرا این علائم پیام خود را بهتر، مؤثرتر، و با بازدهی بیشتر منتقل می‌کنند. ولی اگر به طور صحیح مورد استفاده قرار نگیرند موجب می‌شود که پیام به درستی منتقل نگردد. البته باید در انتخاب این علائم استاندارد بودن و گویا بودن آنها در نظر گرفته شود، و علاوه بر آن محیط کتابخانه و نیاز مراجعان نیز باید در این انتخاب نقش اساسی داشته باشد. همان طور که گفته شد، این علائم قادرند که بدون کلمات پیام خود را برسانند، ولی ممکن است که این نمادها پیام خود را به خوبی منتقل نکنند، که ممکن است یا به دلیل تشابه در خود علائم یا به سبب عدم توجه از جانب مراجعان باشد. در این صورت، این علائم باید دارای نوشتاری باشند که توضیح کافی در مورد آن علائم ارائه دهد. مطالعات نشان می‌دهد که این توضیحگرها (در علائم فارسی) بهتر است در قسمت پایین و چپ علائم باشد.^{۲۰}

البته در استفاده از کلمات محدودیت جا در نظر گرفته می‌شود و از بزرگ شدن بیش از حد آنها پرهیز می‌کنند. در فرودگاه‌ها و مجموعه‌های ورزشی به ویژه در مراسم المپیک از این نشانه‌ها بیشترین استفاده را می‌برند. کتابخانه‌ها به دلیل داشتن نیازهایی متفاوت، باید از علائم خاصی استفاده کنند، ولی از آن جهت که این علائم به طور کلی در جهت رفع مشکل راهنمایی افراد به کار گرفته شده تا آنها از سرگردانی در یافتن مسیر و سؤالات پی در پی برهانند، در این طریق با کتابخانه وجه اشتراک دارند، ولی از آن جهت که برای بعضی از خدمات کتابخانه علامت استاندارد در نظر گرفته شده است و استفاده از کلمات در کتابخانه لازم‌تر می‌افتد، بعضی از این علائم از پیچیدگی برخوردارند.

اولین و مهمترین علامات پیکان است که جهت رانسان می‌دهد و باید در محل‌های نصب گردد که تغییر جهت وجود دارد. تجربه نشان داده است که اگر محل قرار گرفتن پیکانها در سمت راست دیگر نشانها باشد مناسبتر است^{۲۱} (شکل ۱).

دستشویی

شکل ۱. محل قرار گرفتن پیکان

علائم تصویری در کل می‌توانند دو وظیفه بر عهده گیرند:

۱. علامت تعیین کننده و یا معرفی کننده^{۲۲}: که در جهت نشان دادن محل چیزی یا وظایف جایی به طور سریع و صریح است. این علائم نباید تنها در مدخل آن محل خاص نصب گردد بلکه باید در محل‌های مختلف، البته با اندازه‌های متفاوت نصب شده و شخص را به محل هدایت کند.
۲. علامت دستوری^{۲۳}: این علامت در جهت ابراز دستور یا دستورالعمل به کار می‌رود مانند سیگار نکشید و امثالهم. در مورد دستورالعملها باید یک سلسله علائم به طور متوالی به کار رود تا طرز کار یک دستگاه را به راحتی نشان دهد. هر دو نوع علامت باید دارای مشخصات زیر باشد:
 ۱. باید پیام را مستقیم برساند و از لحاظ تصویری مبهم نباشد. در عین ساده و مؤثر بودن از خلاصه کردن بیش از حد علائم جلوگیری کرد، باید این علائم به راحتی فراگرفته شده و

قابل یاد سپاری باشد و معنی واحدی را منتقل کند.

۲. نظام علائم و نمادها باید از لحاظ سبک، رنگ و اندازه و زمینه یکنواخت باشند.

۳. تعداد نمادها تا حد امکان اندک باشد و برای هر پیام تنها از یک نماد استفاده شود.

۴. در مورد نمادهایی که با نوشته همراه است محل قرارگرفتن تصویرها و نوشته‌ها مورد توجه قرار گیرد.^{۲۴} در مورد انتخاب این علائم و نمادها می‌توان به کتب مختلف اشاره کرد، اما معتبرترین این منابع عبارتند از:

- استانداردها و گزارشهای فنی مؤسسه استاندارد جهانی (ISO).

- انستیتو امریکایی هنرهای گرافیک (ALGA) که کتب متعددی در این زمینه منتشر می‌کند.

- در آخر کاتالوگ شرکتهایی که وسایل و تجهیزات کتابخانه‌ای تولید و عرضه می‌کنند.

(در شکل ۲ نمونه‌ای از تصاویر از تصاویر از AIGA^{۲۵} و کتاب Handbook of pictorialsym^{۲۶} آمده است).

آسانسور

دستشویی مردانه

دستشویی زنانه

دستشویی‌ها

شکل ۲. نمونه‌ای از علائم هدایت کننده

علائم و نشانه‌ها در کتابخانه‌ها بویژه کتابخانه‌های کودکان

در فصل قبل از اهمیت علائم و نشانه‌ها و کاربرد آنها به طور کلی بحث شد. در این فصل به اهمیت این علائم در کتابخانه به ویژه کتابخانه‌های کودکان پرداخته شده است. کتابخانه از لحاظ کاربرد علائم و نشانه‌های راهنمایی کننده محلی بس مناسب است زیرا که سرعت و سکوت دو عاملی هستند که

در کتابخانه‌ها بسیار مورد توجه هستند و وجود این علائم راهنمایی کننده هم سرعت خدمات کتابخانه‌ای به مراجعان را افزایش می‌دهد و هم از سوالات مکرر که نظم کتابخانه را برهم می‌زند جلوگیری می‌کند.

علائم در کتابخانه از لحاظ محل نصب آنها به دو دسته خارجی و داخلی تقسیم می‌گردند. که هر کدام دارای تقسیمات و انواعی است که در ذیل به آنها اشاره می‌شود:

علائم خارجی جهت نمایی

علائم اصلی جهت‌نمایی در محلهایی نصب می‌شود که راه رسیدن به کل کتابخانه از خیابانهای اطراف را نشان می‌دهند.

علائم فرعی جهت‌نمایی در محلهایی نصب می‌شوند که جوینده را از یک قسمت در محوطه خارجی کتابخانه به قسمتهای دیگر آن هدایت یا طرق راه‌یابی را معرفی می‌کند، مانند محل ورود معلولین، یا پارکینگ معلولین.

علائم معرفی کننده

علائم معرفی کننده محدوده‌ای نام کتابخانه را در محلهایی دور از کتابخانه مثلاً در محوطه خارجی کتابخانه یا در خیابانی که به کتابخانه منتهی می‌شود نشان می‌دهد.

علائم معرفی کننده اصلی ساختمانی به ساختمان کتابخانه در جایی که نزدیک محل ورود به کتابخانه نصب شده و نام کتابخانه در آن درج است هدایت می‌کند.

علائم معرفی کننده فرعی محل‌های ورود به کتابخانه و مدخل‌های آن، مانند محل ورود مراجعان و محل ورود کارمندان را مشخص می‌کند.

علائم دستورالعمل دهنده علائم و راهنماهایی هستند که "ساعت کار کتابخانه" یا امثال آن را بیان می‌دارد.

علائم داخلی

علائم اصلی جهت دهنده اشاره به محدوده‌های اصلی کتابخانه دارند که احتمال اشتباه در پیدا کردن محل آنها می‌رود. این محل‌ها شامل میز امانت، بخش مرجع، و بخش

برگه‌دانها و غیره است.

علائم فرعی جهت دهنده اشاره به محلهایی دارند که در محیط اصلی کتابخانه قرار داشته ولی در ارتباط مستقیم با مراجعه کننده نیست، مثل دفتر، پلکان، و مانند آن.

علائم معرفی کننده اصلی در محلی که قسمتهای اصلی کتابخانه قرار دارند نصب شده و میز امانت، بخش مرجع، و غیره را معرفی می‌کنند.

علائم معرفی کننده فرعی محلهای فرعی تر را در کتابخانه مشخص می‌سازند، مثل محل قرار گرفتن تلفنهای عمومی، و مانند آن.

علائم دستورالعمل دهنده و راهنمایی کننده مقررات و قواعد استفاده از کتابخانه، برگه دان، و غیره را نشان می‌دهد.^{۲۷}

برای تهیه علائم برای کتابخانه باید نکات زیر را در نظر گرفت:

۱. علائم و دستورالعمل‌ها را باید در محل‌های صحیح قرار داد؛

۲. از لغات و عباراتی باید استفاده کرد که به راحتی توسط همه افراد قابل درک باشد؛

۳. از علائم تصویری تخصصی و پیچیده و ناشناخته نباید استفاده کرد.^{۲۸}

علائم و راهنماها باید در مواضعی قرار گیرد که قابل دیدن بوده و از تمامی اضلاع ساختمان دیده شود و از علائمی که می‌توان به صورت نوشتاری در کتابخانه به کار برد می‌توان سیاه‌های همچون سیاهه زیر ارائه نمود که خدمات اکثر کتابخانه‌ها را می‌پوشاند:

- علائم تصویری و نوشتاری (داخلی و خارجی):

- پیکانها
- سیگار نکشید
- سمبل ول چر
- وارد نشوید
- مردان (در مورد دستشویی‌ها)
- آتش نشانی
- زنان (در مورد دستشویی‌ها)
- خروج اضطراری
- ورود
- آشغال نریزید
- خروج
- اطلاعات
- دفتر
- سالن کنفرانس

علائم و راهنماها را می‌توان روی سطوح مختلف نوشت یا ترسیم کرد. آنها را می‌توان بر دیوار نصب کرد یا به میله‌ای که به زمین است آویخت. در مورد جنس تابلوها و ابعاد آن نیز می‌توان به استانداردهای ویژه مراجعه کرد. مسئله دیگر در نوع علائم و شکل آن نوردهی است که باید به آن توجه خاص مبذول داشت.

کتابخانه‌های کودکان و علائم

خدمات کتابخانه برای کودکان اهداف بسیاری را دنبال می‌کند که علاقه‌مندان می‌توانند به منابع مختلف در مورد این اهداف مراجعه کنند، اما آنچه در مورد این مقاله از اهمیت برخوردار است اهداف زیر است:

۱. تهیه مجموعه وسیع و گوناگون کتب که به سادگی قابل دسترسی باشد؛

۲. ارائه راهنمایی‌هایی به کودکان تا بتوانند کتب مورد علاقه و مواد دیگر را به دست آورند^{۲۹}

برای رسیدن به این دو هدف، به ویژه هدف دوم، ارائه راهنمایی‌هایی به کودکان در جهت انتخاب کتاب که از سهولت لازم برخوردار باشد بسیار کارگشاست و کودک را از محتوای موضوعی مجموعه کتابخانه مطلع می‌سازد. در چنین کتابخانه‌هایی علائم و نشانه‌ها، از هر نوع که باشند، شش وظیفه کاربردی دارند که عبارتند از:

۱. جهت دهی و راهنمایی؛

۲. هدایت اعضا، مربیان، و معلمان تازه وارد؛

۳. تعیین و ارائه مواد ویژه، مجموعه‌ها و خدمات؛

۴. دستورالعمل و اطلاعات در مورد محدوده و وسعت خدمات؛

۵. اطلاعات در مورد قوانین و مقررات؛

۶. ایجاد فضای مهمان نوازانه و صمیمی.

یکی از بهترین راههای استفاده از علائم تصویری در تعیین موضوع کتابهاست. اکثر کتابخانه‌ها از روش دیوپی برای طبقه‌بندی کتب استفاده می‌کنند و شماره‌هایی به کار می‌رود که برای کودک بسیار ناآشناست. برای حل این مسئله شرکتهای تولید وسایل و تجهیزات کتابخانه‌ای با الهام گرفتن از علائم بین‌المللی و اشکال نمادین دست به تهیه برجسبهایی به نام برجسب موضوعی عطف کتاب^{۳۰} زده‌اند که از علائم بسیار شکلی در جهت معرفی موضوع کتاب سود می‌برد. از همین علائم - با اندازه بزرگتر - جهت نصب در بالای قفسه کتاب و تعیین موضوع کلی کتب یک قفسه نیز استفاده می‌شود. در مورد موضوع دهی به کتب از طریق علائم تصویری می‌توان از کتابخانه‌های سوئیس نام برد که علاوه بر استفاده از این علائم در عطف و بالای قفسه‌های کتب، در فهرست‌برگه‌های کتابخانه‌های کودکان نیز استفاده می‌شود.

شرح بندی و پیشنهاد

در کتابخانه‌های کانون از علائم و نشانه‌ها بویژه علائم تصویری نمادین به ندرت استفاده می‌شود و بیشترین نوع استفاده از تابلوهای نوشتاری است، که البته این کاربری نیز از

روند یکسانی برخوردار نیست و غالباً از جنس‌های مختلف و در اندازه و فرمهای گوناگون است. به هر حال، توجه در خوری به راهنمایی و هدایت اعضا نشده است که شاید دلایل ذیل را بتوان در این عدم توجه دخیل دانست:

۱. نبود قوانین و مقررات لازم در این خصوص در اساسنامه کانون و ضوابط آن؛

۲. نبود امکانات برای تهیه چنین علائم و نشانه‌هایی؛

۳. عدم آشنایی مسئولان و کتابداران کانون در این زمینه.

پیشنهاد می‌شود که این علائم به طور آزمایشی در کتابخانه‌های کانون به کار رود و اثر آن به دقت مطالعه گردد و سپس این علائم به صورت انبوه تهیه شده در تمامی کتابخانه‌های مدارس و عمومی مورد استفاده قرار گیرد. و از این راه انگیزه‌های بیشتری برای کودک و نوجوانان در جهت خواندن، دیدن، و فهمیدن ایجاد شود.

منابع

آذرنگ، عبدالحسین. اطلاعات و ارتباطات. تهران: وزارت

فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱.

دانیس، دنیس ر. مبادی سواد بصری. ترجمه مسعود سپهر.

تهران: سروش، ۱۳۷۱.

راماچاندرا، ا. نظریه کتابهای تصویری خلاق^{۳۱} پویش، جلد ۱،

شماره ۲، تابستان و پاییز ۱۳۶۸.

۵. عبدالحسین آذرنگ، اطلاعات و ارتباطات (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۰)، ص. ۹-۸.

7. American Sign Language

8. Dwight, Bolinger, *Aspects of Language* (NewYork: Harcourt, 1975), p.308.

9. cave paintings

10. Picture - Writing

11. Petrogram

12. Petroglyph

13. Hieroglyph

14. James Flood, Peter H. Salus. *Language and the Language Arts* (US Prentice - Hall, 1984) P.30

15. Ideograms

16. Richard L. Gregory, *The Intelligent Eye* (NewYork: McGraw-Hill, 1970) P.69

۱۷. دونیس، آدوتیس، مہانی، مواد بصری، مترجم مسعود سپهر (تهران: سروش، ۱۳۷۱): ص ۳۷-۳۵.

18. Karen Claus and R,james Claus, *Visual Communication through Signage VOL. I, The perception of Message* (Cincinnati: Signs of the Times, 1974) P.2

19. Dorothy pollet and peter C. Haskell, *Sign Systems for Libraries Solving the wayfinding problem* (NewYork: Bowker, 1979) P.42

20. Palph, Norman Haber, "How We Remember What We See" *Scientific American* 222 no.5 [May 1970]: 104-112 p.

21. Ibid

22. Identification Symbol

23. Instration Symbbl

24. Dorothy Pollet & Peter C. Haskell, *Sign Systems for Libraries* (NewYork: Bowker, 1979): P 109

25. AIGA for U.S. Dot symbol Signs (Washington Dc: 1974) section 6.

26. Modley, Myers Handbook of pictorial symbols (Toronto: Visucom Ltd 1978)

27. Dorothy Pollet & Peter C. Haskell, *Sign Systems for lbraries* (NewYork: Bowker, 1979) p 51

28. Ibil.P.59

29. ALA. Standards for Children's Services in Public Libraries (Chicago: ALA, 1964), P 13.

30. Subject Spine Label

گزارش فعالیتهای کانون در سال ۶۹ تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان تهران. ۱۳۷۰.

مدلی، رودلف. راهنمای علائم تصویری. ترجمه یوسف کیوان شکوهی تهران: کارگاه هنر ۱۳۶۵.

نافع، عباسقلی و محمدیان لاریجانی، حمید. "محیط‌هایی برای بچه‌ها". پایان نامه فوق لیسانس تهران: دانشگاه ملی ایران. دانشکده معماری. خردادماه ۱۳۵۳.

ALA, *Standards for Children's Serrvice in Public Libraries*. Chicago: ALA 1964

Bolinger, Dwight. *Aspects of Language*. New York: Harcourt. 1975

Claus, Karer & Claus. *Visual Communication through Singage, VOL.I. The Perception of Message*. Cincinnati: Signs of the Times. 1974.

Flood, James & Salus. Peter.H. *Language and the Language Arts* New York: Prentice - Hall, 1984.

Gregory, Richard L. *The Intelligent Eye*. NewYork: Mcgraw. Hill.1970

Lycan, WilliamG. *Mind\and Cognition, a reader*. Cambrige: Blackwell.1991

McColvin, LionelR. *Public Library Services for Children*. Paris: UNESCO. 1957

Norman Haber. Ralph. "How Remember What We See"., *Scientific American* No.5. May 1970

Sign Systems for Libraries, Solving the Wayfinding Problem Dorothy Pollet & Peter C. Haskell ed. NewYork: Bowker. 1979.

پانوشتها

1. Lionel, R. Mochvin, *Public Library Services for Children* (Paris: UNESCO. 1968), P.5.

2. adaptors

3. regulators

4. illustrators

5. pictographs

6. ideogrphs